

ANIMADVERSIONES NONNULLÆ
CIRCA QUÆSTIONEM:
*QUID MOSES DE DIIS GEN-
TIUM SENSERIT?*

QUAS

PRÆSIDE

Mag. GUSTAVO GADOLIN

Lingg. Orient. & Gr. Prof. Reg. & Ord.

publico examini subijcit

JACOBUS AVELLAN,

Tavastensis.

In Aud. Minori D. XXII Decembr. A. MDCCXCVII.

A. m.

Pars Prior.

ABOÆ TYPIS FRENCKELLIANIS.

In antiquissimis scriptoribus intelligendis & explicandis neminem feliciter versari posse, nisi canæ vetustatis sentiendi, opinandi & vivendi moris cognitione imbutum, per se manifestum est. Quare quum veluti consuetudine quadam & familiaritate cum hominibus, a prima generis nostri ruditate propius distantibus, sese conjungere debeat, qui illustrandis remotissimæ antiquitatis monumentis operam non inanem impendere velit, sacrorum etiam librorum interpretem ad pristinam illam humani ingenii simplicitatem animo a nostris moribus sensuque revocato persentiendam compositum & quasi denuo fictum esse oportere, eruditi viri, harum literarum periti, bene mone-re solent. Quod quidem quanquam generatim optime præcipi nemo negabit, quisnam tamen sit quovis sacri codicis loco rectus & ab erroris periculo immunis usus scientiæ, qua ingenium humanum, infantia quasi sua nondum vel vix egressum, comprehendatur, inter omnes non facile conveniet. Maxime vero & sæpissime agitantur disputationes: an & quatenus ipsorum etiam sacrorum scriptorum, & virorum, quorum Scriptura meminerit, adspirante divina gratia majoribus ingenii viribus auctorum, sensus & judicia ad

A

in-

indolem & conditionem vetustissimi ævi exigenda & describenda sint?

Implicitior igitur est quæstio, quam: utrum Moses Dei unitatem absolutam animo conceperit? nuper JOH. ANDR. FRIDER. STEGERUS movit, edita duobus obhinc annis (a) singulari dissertatione (b) Mosis de gentium (quas dicunt Hebræi) diis sententiam ita definiens, ut Jovam non unum esse deum, sed e deorum numero potentissimum ac sapientissimum, rerumque creatorem, & unicum Israëlitarum tutelarem, divinum legislatorem putasse affirmet. Quam suam sententiam, vulgari quidem (quod vix est ut moneam) opinioni (c) contrariam, his fere argumentis munire STEGERUS studet, ut primum
osten-

(a) In *Magazin für Religionsphilosophie, Exegese und Kirchengeschichte*, herausgeg. von H. PH. C. HENKE 4 B.

(b) *Versuch einer Entwicklung der Meinungen Moses über die Gottheiten der Nichtisraëlitzen*, inscripta.

(c) Nostros videl. sensus aliis fere tribuentes, Jovam, quem universi auctorem unice coli Moses juberet, pro; uno etiam, qui vere esset, Deo eum habuisse vix ulli dubitare solemus. Nimirum ut quicquid sapius agimus, id & facilius & libentius agimus, nec sine virium quadam contentione aliud quid bene agere possumus, ita mens quoque nostra, suarum (quas dicimus) operationum perficiendarum certis legibus sequendis, frequenti exercitatione adeo advescit, ut a sentiendi & judicandi ratione, prima puerili institutione definita & usu longiori confirmata, recedere & in

ostendat Israëlitas ante exilium Babylonicum Dei unitatem mente complexos vulgo vix fuisse, sed populo & terræ cuique suos esse & favere deos credidisse, & propterea haud semel (quod scilicet rebus adversis afflicti, deum suum a diis gentium, tranquillam & beatam vitam agentium, viribus superari suspicarentur) in turpissimos polytheismi & idololatriæ errores incidisse. Cujus igitur popularis ignorantia tamdiu servata causa, præter mancam ipsius Mosis de Deo notionem nulla STEGERO probatur; maxime quum Mosis adeo fuerit suorum hominum eruditio curæ, ut salutarem omnem, quæ ipsi sibi inesset, divinarum rerum cognitionem suis etiam tradere voluisse sit existimandus.

Deinde rationes, quibus Moses officium Jovam divino cultu prosequendi Israëlitis injunctum superstruxisse auctori nostro videtur, ipsi indicio sunt, tantum Mosen a vera Dei noticia abfuisse, ut gentium

A 2

deos

aliorum vitæ & ingenii cultura a nobis diversorum, cogitandi & res animo comparandi ac judicandi morem sese insinuare ipsi difficillimum sit. Unde ob deprehensam aliquam rerum, in silvestribus & campestribus populis animadversarum, cum cultiorum gentium moribus, legibus & institutis similitudinem, feris illis hominibus nonnulla judicia, quæ nonnisi ingenii humani sint, ad dignitatis suæ fastigium quoddam evecti, perperam haud raro adscripta esse, observat HAYNE in *Commentatt. quibus vitam antiquissimorum hominum Græciæ ex ferorum & barbarorum populorum comparatione illustrat* (Opuscul. Acad. vol. III.),

deos commentitios esse, & sola hominum superstitione fictos, non perspiceret. Nam Jovam esse universi creatorem, eum non docuisse censet, ut quo jure homines ad Deum venerabundo animo amplectendum obstricti sint, inde demonstraret, sed ut Israëlitis pavor quidam & metus ex virium & sapientiæ Jovæ admiratione incuteretur, & promissa servare gentilem suum deum posse persuaderetur. Jovam vero adorandum suis Moſen præcepisse monet, utpote qui & deus esset ipsis, ex antiquissimis inde temporibus cognitus, & cui vi foederis cum majoribus eorum initi & sæpius renovati & cum ipsis Mosaicæ ætatis hominibus solenniter instaurati, cultum proprium & peculiarem deberent, & qui semper fuisset & esset futurus foederis a sua parte servantissimus, (semper videlicet ipsis bene cupiens, eorumque rebus præsens), & qui alieni dei ope non adjutus (unde solum etiam eum esse colendum, fas esset intelligere) ipsos ab Ægyptia servitute in libertatem stupendo facto vindicasset, & qui tandem graviter esset violatum foedus ulturus.

Pariter Moſes officia pietatis quævis diis præstanda Israëlitis interdicens, deos esse, interprete nostro, non negavit, nec (quod facere debuisset nostro videtur, si ipse valde uberiore quadam & æqualium suorum cogitandi modulum longe excedente, divinarum rerum scientia fuisset locupletatus) quam amantissimæ, benevolentiam deorum, qui nulli omnino essent, implorare monstravit, sed ad suorum animos a deorum

rum veneratione avertendos rationibus est usus, rudiores tantummodo sensus ferientibus, & eam ob causam non nisi ex deficiente Dei cognitione, judice STEGERO, repetendis; ut, peregrinorum deorum neminem unquam beneficia Israëlitis vel pollicitos esse vel dedisse; prosperis omnibus, benigno solius Jovæ numine, gentis majores abundantes fuisse; imbecilles esse gentium deos & viribus destitutos (ratione scilicet, ut vult noster, longe potentioris Jovæ habita), quin eorum alios, stellas videlicet, a Jova esse creatos; deorum cultum Jovæ cultui repugnare, quod ad illum nonnulla pertinerent Jovæ valde ingrata & detestanda; Israëlitis, qui omnes Jovæ essent sacri, non licere diis sacra facere, rel.

Præterea gentium deos, ut qui vere essent, animo Mosis fuisse obversatos, vel inde STEGERO veri est simile, quod eos non minus quam ipsum Jovam גבור & אלהים (adjectis scil. vocabulis אחרים & אלהים quibus ab Israëlitarum Deo distinguerentur) Moses diceret; quod Jovam אלהי אלהים (*deorum summum*), & populum allocutus, plerumque יהוה אלהיך vel יהוה אלהים (q. d. *Jovæ Deorum ille, qui tuus est tutelaris, o Israël!*) vocaret; rel.

Postremo, argumenta etiam pro demonstrando absoluto monotheismo mosaico adferri solita infringere noster conatur, cum monendo, non deos, sed deorum simulacra manu facta, עֲצֵי וְאִתּוֹ a Mose appellari; tum speciatim locis quibusdam pentateuchi insignio-

gnioribus, v. c. *Deuteron. IV: 35, XXXII: 17, 21*, ita explicandis, ut ex iis, præter Jovam non omnino esse deum, probari non possit; tum etiam epichetis deorum Mosaicis *אלהים, אלהים, אלהים*, si vel posita a nonnullis horum nominum origo certa sit, ad summum tamen nonnisi deorum infirmitatem & spei in iis collocandæ vanitatem significari potuisse, observando.

Ex quibus igitur a STEGERO excitatis dubiis, quum nonnulla nobis digna visa sint, quæ accuratiori examini subjicerentur, nobis specimen quoddam diligentiae literis impensæ edituris, quæ pauca meditando ansam *Stegerianus* libellus nobis dederit, miti benevoli lectoris censuræ submittere in animum induximus, veniam virium juveniliū tenuitati dandam & rogantes & sperantes.

§. I.

Primum igitur nobis, STEGERIANA illa dubia examinaturis, tum quænam sint Mosaicæ de gentium diis sententiæ cognoscendæ auxilia, tum quo modo seu qua adhibita cautione his adjumentis nobis utendum sit, quæstiones erunt instituendæ. Mosis vero sensus & judicia, & ex antiquissimæ gentis Israëlitiæ ingenii comparatione, & ex ipsius divini viri legibus & scriptis illustrare noster voluit; quarum igitur viarum illa quidem difficilis nec satis tuta videtur. Etenim ea etiam rerum scientia, quæ ad religionem spe-

etaret, vultu ampliore, quam quæ artis æqualium suorum intelligentiæ limitibus circumscribi posset, Mo- sen ornatum fuisse, omnibus in confesso est; adeoque & ipsi STEGERO nostro (a) certum est & exploratum, multo propius, quam quo populorum sui ævi ingenia pervenire possent, ad emendatiorem nostram sensibusque minus subjectam Dei notionem concipiendam, Mosis mentem accessisse. Quare ex observata gentis Israëlitiæ in unitate Dei cogitanda ingenii tarditate, Mo- sen vera Dei notitia imbutum non fuisse, eo minus probari poterit, quo certius secum ipse fere pugnare videbitur, qui Mosaica de rerum origine & causis judicia, quæ eadem remotissimorum illorum hominum captu haud parum superiora fuisse affirmet, ad rudes tamen ejusdem vetustissimi ævi opiniones exigere velit. Unde, quamvis eam semper legem in antiquissimis scriptoribus interpretandis sequi debeamus, ut iis, qui eorum ætatis proprii sint & peculiar- res, sensus tribuamus nisi in qua re æqualibus suis
eos

(a) Verba ejus sunt: *Freylich war er (Moses) auf dem Wege, zu diesen Begriffen (unseren von der Einheit Gottes) zu gelangen, aber einige Vorurtheile seiner Zeit hinderten ihn noch: indessen kam er weit genug, weiter als alle übrige Völker, die Nationalgottbeiten hatten: er kam bis zu der Einheit dieser Nationalgotttheit, bis zu einer ausschliessenden Einheit, aus welcher die Zeit allein unsern Begriff von Gottes Einheit zu bilden vermogte, l. c. pag. 149.*

eos sapientiores fuisse, probabilium rationum vi firmari possit, ab altera tamen parte terminos, quos non transcendit Mosis animus, fines, quibus sui sæculi sensus vulgares continerentur, longe egressus, nemo argumentis ex ipsius Mosis verborum explicatione petendis destitutus, certo describere audebit (b).

Pariter neque ignorantia, in qua diu etiam post leges a Mose latas vulgus Israëliticum fuit, deos cultu sæpissime prosecutum, maneam in ipso Mose fuisse Dei cognitionem, certo indicio esse poterit. Nam præterquam quod primas reipublicæ veluti ætates, maxime quæ Josuæ vitam exciperent, in ea tempora incidisse, quibus omnis in populo ab errorum devitiis revocando a Mose collocata (c) opera facile perire potue-

(b) Hinc non sine temeritate quadam a STEGERO l. c. pag. 148. de Mose dictum videtur: *Man thut ihm, wie es scheint, zu viel, und erhebt ihn auf eine selbst für ihn zu hohe Stufe der Cultur, wenn man unsere Begriffe von der Einheit Gottes ihm unterlegt.* Nam quodnam sit illud dignitatis & culturæ fastigium, quod tenere non debuisset censendum sit Mosis ingenium, quis sola argumentorum, quæ a priori dicimus, ope definiet?

(c) Quanquam Mosis studium Israëlitarum animos utili ad mores scientia excolendi jure quidem STEGERUS laudavit, idem tamen ex nostris institutis, quorum ope hominum ingenia jam finguntur & acuuntur, minime æstimandum esse, per se patet. Omnem puerorum educationem parentum pietati & diligentia

erit, non male quis existimabit (d), rationes etiam non exigui momenti, quas infra paucis commemorabimus, ex prudentia civili derivandæ, Israëlitas sensim erudiendos Mosi suasisse videntur.

§. II.

Alteram viam, qua videl. per Mosi legum & scriptorum explicationem ad sensus Mosi cognoscendos eatur, altera quidem illa tutiorem censeretur debere, manifestum est. Neque in numerum difficultatum nobis jam removendarum quæstionem (a) de pentateuchi origine solvendam referri velim. Ut enim in

B

hi-

commisisse divinus legislator videtur; quin ne Legem quidem festis diebus publice recitari (excepta lectione, quæ septimo quovis anno in festo tabernaculorum fieri debuit, *Deuteron. XXXI: 10, 11.*) jussit; vid. *Warnekros Entwurf der Hebr. Alterthümer*, pag. 501. *sqq.* Cfr. etiam quæ de synagogarum origine VITRINGA in *part. II. lib. 1. De Synagoga vetere* disputat.

(d) Res populi Israëliti, quæ in primis per ævum ejus heroicum (cf. librum *Schofetim* totum) bellis intestinis, frequentibus hostium incursionibus, rel., perturbatissimæ erant, consideranti mirum non videbitur, gentem primam suam feritatem ac superstitionem nonnisi sero tandem exuisse.

(a) Quam nuper rursus excitavit OTMAR, auctor pseudonymus, libros Mosaiscos (quorum scil. prima origo sit in variis ad singularia monumenta antiquissimi ævi hieroglyphica illustranda compositis scri-

historica fere omni, ita maxime in hac rei vetustissimæ cognitione, singula dubia, quæ in homine quovis, receptas persuasiones sequi nolente, oriri possint, (b), se sublaturum vix ullus sperabit. Quare veterum aucto-

ptis quærenda) scholis demum prophetarum, jam diu florentibus, eam qua hodie quasi induti sunt, (quod idem de aliis etiam Hebræorum sacris codicibus affirmat) formam debere statuens; Cfr. ejus *Fragmente über die allmähliche Bildung der den Israeliten heiligen Schriften, besonders der sogenannten historischen*, in Henkianæ supra laudatæ commentationum, ad philosophiam religionis, exegetin sacram & historiam ecclesiasticam pertinentium *Syllogæ vol. II. pagg. 433 - 523, & vol. IV pagg. 1-36. & 329-370.* Eandem fere cum OTMARO de genesi librorum Mosaicorum sententiam tuetur anonymus dissertationis: *Abriss der hebräischen Cultur bis auf das Zeitalter Jesu, besonders mit Hinsicht auf die Fortschritte ihrer Moral*, inscriptæ auctor, *ib. vol. III. pagg. 506-596.*

- (b) Nostri quidem instituti non fert ratio, ut argumenta, quibus auctores mox not. (a) laudati suam de pentateuchi initiis & incrementis hypothesin superstruxerint, singula percontemur; sed pauca breviter attigisse sufficiet. Primum igitur, Mosis ævo notam non fuisse, utpote quæ in Mosaicis libris non commemoretur, aliam cogitata & sensus exprimendi rationem, quam quæ literas seu figuras aliquas lapidibus & saxis insculpando constaret, OTMAR suspicatur. Sed in hoc argumento ex silentio Mosis ducendo si quæ vis insit, in eo tota fortasse sita erit, ut rariorem tum temporis fuisse (quod & quis-

que lubens largietur) artis scribendi peritiam, confirmetur; neque extra dubitationis aleam positum esse videtur, nullum omnino scriptionis in re seu materie facile asportanda (*portatilem scribendi materiam* appellamus) peracta, vestigium in Mose exstare. Nam ספר (quod vocabulum, nunquam, quantum ego scio, apud Mosen in usu est, ubi de iis quæ lapide incisa fuerint, certus sit sermo) in Mose etiam, ut in recentioribus, *scripturam*, quam proprie dicimus, in bysso v. gr. significare videtur; ut ex. gr. *Exod. XXIV. 7*, ubi ספר הכרית *codicem foederis* (decalogo tabulis lapideis nondum inscripto) legisse Moses narratur. Unde כתב (quanquam id verbum, ut Græcorum γράφειν, prima forsan vi *insculpere* est, v. gr. *Exod. XXXI: 18, XXXII: 15, 16*) & in Mose *scriptionem* illam commodiorem & faciliorem denotare, maxime ubi cum τω ספר ut *Exod XXXII: 32*, sit conjunctum, veri simile est. Nec prorsus ignotam vulgo Israëlítico, in Ægypto degenti, aliquam saltem scribendi artem fuisse, vel inde probabile est, quod שריים illi, *Exod. V*, quos *Scribas* a שר scribendo (s. potius *lineas ducendo, exarando*) B. MICHAELIS in *Jure Mos.* §. 51. vertit, (& eos magistratus, qui eodem nomine in Mosaica civitate venirent, *tabulis genealogicis præfectos* fuisse, haud infelici conjectura assequitur), ex gente Israëlítica essent. Præterea ipse Moses exploratorum mittendorum nomina, literis expressa, ex tabulis genealogicis exscripsisse videtur, Num, XIII: 8, coll. c. v. 16; cfr. EICHHORN *Introd. in V. T.* §. 433. Nihil igitur video, quod impediatur, quo minus ספר התורה, quod scripsisse (כתב) Moses *Deuteron. XXXI: 24, 26* legitur, *volumen legum* Mosi manu

scriptum interpretemur, (idem scil. cum eo, quod שֵׁה סֵפֶר הַתּוֹרָה *Jos. I: 8, VIII: 31* appellatur) si-
 ve omnes eas, quas *Mosaicas* jam dicimus, leges,
 sive (quod probabilius est) eam earum recensitionem,
 quæ Deuteronomii potior est pars, intelligamus. Nam
 neque quod הַתּוֹרָה alicubi non sit universum legum
 Mosaicarum *μουσικαῖα*, nullibi id esse putare debemus,
 neque quod *arca foederis* (בְּאֵרוֹן *inclusæ* fuisse solæ De-
 calogi tabulæ in *I Reg. VIII: 9.* (cfr MICHAELIS in no-
 tis *vers. german. b. l.* subjectis) narrentur, has easdem
codicem legum (סֵפֶר הַתּוֹרָה), *juxta arcam* (בְּאֵרוֹן
vid. Deuteron. XXXI: 26.) servandum, nominatas fu-
 isse, argumento erit. — Deinde ob observatam lingvæ,
 qua usi sunt sacri Hebræorum scriptores, similitu-
 dinem, iidem omnes in eandem fere etiam ætatem
 majori non jure ab OTMARO rejecti videntur, quam
 quo quis Homerum & Xenophontem, vel (si Homerum
 ob criticorum in eo emendando violentiam nolue-
 ris) Mohammedem & Arabicum quemaliquot post hed-
 schiram seculis celebrem scriptorem, æquales esse putet;
 cfr *Eichborn l. c. §§. 11 & 406.* — Neque quia in Mo-
 se nonnulla deprehendisse sibi visus est OTMARUS, quæ
 ab eo proficisci non potuerint, eum igitur nihil om-
 nino scripsisse existimare debuit. Nam Mosis quæ-
 dam loca ejus ætate juniora videri quid mirum, nisi
 forte ei, si quis sit, qui divino scriptori, exempto scil. e
 communi aliis plerisque antiquis fato, varia recentius
 addi non potuisse opinetur? Sed & rariora sunt in
 pentateucho, quæ interpolatoris manum prodere cen-
 feri queant, & facile a genuinis illis distingvenda,
 nec fere (exceptis forsan carminibus, maxime quæ
Exod. XV. & Deuteron XXXII exstant, quæ sane,
 si quid unquam Mosaicum, diu post Moſen, & au-

B 3

rea quidem Poëseos Hebræorum lyricæ ætate, elaborata videri possint; cfr. OTMAR noster, non sine eximio veri sensu de hac re disputans *l. c. vol. II. pagg. 451 sqq.*; ceterum de appendice Deuteronomiï vid. EICHHORN *l. c. §. 437.*) nisi glossæ minores, ut v. gr. *Gen. XXXVI: 31. & Num. XII: 3*; cfr. etiam Eichhorn *l. c. §. 440.*—Maxime vero speciosum est, quo utitur supra laudatus, qui in Hebræorum diversæ ætatis ingenii cultura definienda versatur, Anonymus, argumentum ex comparatione primæ legislationis Mosaicæ petitum, *l. c. pagg. 525 sqq.* Feri enim omnino & rudes ejus gentis sensus videntur, quæ ignoret vel ipsa non observet plurima ea, quæ Israëlitis ad Sinam montem injungerentur, officia; quare neque Anonymo: *Ein Volk, das noch nicht von selbst das ausübt, was ihm Moses im Dekalogus erst durch Ungewitter und mit den härtesten Strafen für die Uebertreter deselben, als Gesetz seiner Nationalgotttheit ankündigen mußte; das es nämlich nicht stehlen, nicht lügen, nicht Abgötterey treiben, nicht in den ausschweifendsten Lastern leben sollte, — kann wahrlich nicht eben weit in seiner moralischen Cultur fortgerückt seyn,* pronuncianti, valde repugnabimus. Sed quis eundem, qui civitatis constituendæ primas quasi lineas duceret, ejusdem adultioris etiam & viribus jam firmatæ rationem describere potuisse, unquam negabit? Extincto vero ipso reipublicæ conditore, qui maxima auctoritate apud suos valuisse censendus est, datas leges & instituta plurima, in populo recens libero, necdum certi domicilii potito, & civilis etiam magistratus imperio haud raro destituto, ex usu excidis, quid æquo rerum arbitro mirum vel in-

auctoritas, (c) haud contemnendis etiam rationibus, quæ fidem antiquorum monumentorum inprimis efficiunt (*criteria authenticæ* vocamus), ex orationis indole & habitu, rel, ductis (d) confirmata, qua libros, quos Mosaicos vulgo dicimus, ab ipso reipublicæ Israëlitiæ conditore (e) esse compositos defenditur, nobis jam eo magis probanda videtur, quo certius ean-

expectatum?— Verum in hac quæstione pluribus esse non licet.

- (c) Testimonium vetustatis, Mosi auctori pentateuchum tribuentis, primo magni esse momenti OTMARUS negat, quod hæc eadem omnis divino legislatore valde recentior est; sed inde tamen nonnisi fallere forte potuisse vetustatis opinionem, sequetur; fefellisse vero, meo quidem iudicio ut utar, demonstrandum adversario nostro erat. Tum vero nomine Mosi, libris hisce antiquitus tributo, non auctorem eorum, sed primum argumentum (quod in titulo aliis nonnullis sacris voluminibus, Samuelis v. gr, præfigendo factum est) significari forsitan potuisse, recte quidem observasse OTMAR videtur; sed ab altera tamen parte, quin iisdem libris auctoritatem Mosi adderet, dubitasse eorum, quotquot civitatis Israëlitiæ initiis propiores vixerint, aliquem, probari minime poterit.
- (d) In quibus illustrandis copiosus est, ut solet, Cel. EICHHORN in opere sæpius laudato.
- (e) Rerum scil. a se gestarum scriptore maxime idoneo. & in antiqua historia perficienda veterum monumentorum ope (quæ res jam videtur extra controversiam posita) adjuto. Quibus igitur suis pauca

eandem neque STEGERUS, cui hæc nostra opponimus, repudiavit.

Quod si tamen quis scripta, quæ Mosis nomine inscribuntur, ejus ævo inferiora esse (exceptis fortasse minutis nonnullis eorum particulis, Decalogo v. gr.) putaverit, is vel ex iisdem, communi veluti fonte, omnem hauriri debere, vel nullam fere esse, eam Mosis historiam, quæ in enarrandis ejus animi sensibus versetur, fateatur necesse est. Quare siquidem *Stegeriana* nostra quæstio institui unquam poterit, eadem id fiet ratione, consulendis scil. Mosaicarum rerum commentariis, sive jam eos Mosis, sive recentiori manu esse conscriptos, sed antiquos tamen & ceterum omni fide dignos, existimare quis velit,

§ III.

Notionis igitur, quam de Deo Moses habuerit, ex scriptis ejus illustrandæ duplicem STEGERUS ingressus est rationem; quarum ad alteram s. grammaticam quæ spectent, pauca infra monebimus. Alteram vero, ex argumentorum indole, quibus unius Jovæ colendi officium Israëlitis injunctum Moses superstrueret, petitam quod attinet, eam iniens adversarius noster, nec quis Moses esset, ne cum quibus hominibus viveret, diligenter considerasse videtur.

Ut

aliena (quod in aliis quam in aliis locis manifestius est) accessisse, supra notavimus, infra de iis speciatim additamentis, quæ ad nostram quæstionem pertinere possint, locuturi.

Ut igitur felix scriptoris cujuscunque interpres esse non potest, nisi qui quod consilium ille sequendum sibi proposuerat, idem respiciat & oculis veluti verset, ita Mosi quoque de uno Deo cogitata et judicia explicaturo tenendum esse videtur, eadem Mosen eo animo scriptis expressisse, ut non modo religionem conderet, sed & ut cives sui, meliora illa edocti, & indefaniore pietatis quodam sensu imbuti & perfusi, in officiis continerentur (a). Nam adeo publicam rem Mosaicam religionis præceptis firmatam fuisse, ut omnis civitatis constitutæ ratio e mandatis divinis esset repetenda, neminem latere existimamus. Quare qui de Mose religionis præceptore & magistro disputandi negotium sibi sumat, eorum immemor, quæ ille populi princeps et legislator imprimis sequi debuerit, ne is iniquum forte de divino viro judicium laturus sit, periculum esse videtur.

Vul-

(a) Cfr KANT *Religion innerhalb der Grenzen d. bloßen Vernunft*, pagg 186. sqq., cujus tamen de Mosaica civitate judicia omnia nobis non probari, haud negamus. Bene vero de legum Mosaicarum momento & ingenio in programme h. a. edito STÄUDLIN philosophatus videtur; cfr. *Nov. Liter. Gotting.* hujus anni pag. 1121, ubi hæc leguntur: *Der Vf. zeigt, daß Moses Religion und Politik zwar in Verbindung setzte, jedoch nicht so, daß das Religiöse bloß um des Politischen, oder das Politische bloß um des Religiösen willen da war. Vielmehr wurde die Religion um ihrer selbst willen geboten, zugleich aber durch mehrere politische*

Vulgaribus igitur opinionibus, quas præjudicatas dicimus, vim opponere principem sapientia plerumque vetat, quoniam ex iis concutiendis, nec tamen forte evertendis, majus malum ne oriatur, sæpe timendum est, quam quod, in eas impetu non facto, pergentem, lentiori indies quasi gressu, serpat. Quare in eo maxime admirandam Mosis circumspersionem ducimus, quod ille antiquos mores & communes seculi sensus nonnullos abjici legislator poenarum vi non juberet, sed eos vel legibus temperaret, vel servandos civi cuique pro suo cogitandi & sentiendi modo permetteret, (b), sperans scil. fore, ut crescente tandem ingenii & vitæ cultura, populus sua ipse sponte eos esset exuturus.

Eadem vero prudentia in veriore divinæ naturæ & officiorum in Deum cognitione suorum mentibus quasi imprimenda, s. instillanda potius, eum uti voluisse, quid dubitabimus? in qua scil. re omni eum ita versatum deprehendimus, ut aliter eam nonnisi inconsulte fere gesturus fuisse videatur. Primam igitur
C
suam

und statutarische Gesetze und Anstalten befördert, so wie sie binwiederum zum Glücke, zur Ruhe und Sicherheit des Staats beytragen sollte, ob sie gleich immer der böhere Zweck blieb.

- (b) De jure consuetudinario, Mosaicis legibus prævio, vid MICHAELIS in *Jure Mos.* §§. 3 & 7. Exemplarunt jura leviratus, goëlatas, rel, & quæ Israëlitis ob eorum *σκληροκαρδιαν* Moses concessit, Cfr. MICHAELIS *l. c.* §§. 98, 119, & 134.

suam atque principem legem (c), qua præter summum Deum alios adoratione & cultu prosequendos Israëlitis interdiceret, non rationibus, vulgari suæ ætatis intelligentia superioribus, vel communi omnis antiquitatis sensui repugnantibus, (nam deos, quos rebus humanis interesse frequens scil. experientia testaretur, nullos esse (d), suorum animis vix persuasurus fuisse Moses videtur), sed argumentis, (*κατ' ἀνθρώπων* dicere solemus,) quæ suis pro eorum sentiendi more (e) maxime probabilia essent confirmavit.

Pariter

-
- (c) De qua ceu fundamento omnis Mosaicæ civitatis vid. SPENCER *De legibus Hebr. ritualibus & earum rationibus*, lib. 1. c. 1. & MICHAELIS in *Jure Mos.*, §. 32. *sqq.*
- (d) Observavit jam Cel. MICHAELIS *l. mox cit.* hominum generi adeo acceptum fuisse Mosaico ævo polytheismum, s. de diis opinionem, ut unum Deum profiteri, nonnisi amentis esse iis fere videretur.
- (e) Ex quo igitur diligenter observato plurimæ, quæ STEGERUM offenderunt, Mosaica, explicanda videntur, ut v. gr. Jovam esse proprium gentis Israëliticæ Deum, & ab ea igitur, ut & vi foederis pacti, ac obcolatum mite præsidium, colendum. Nam familiare fuit canæ vetustati, alios aliorum populorum & locorum Deos cogitare, beneficia accepta deo non referre, nisi qui eadem hominibus dare promississet, rel. In vulgaribus vero veterum Hebræorum sensibus, qui ad religionem spectarent, ex antiquissimorum hominum, præcipue Homerîcorum (qui in inferiore Mosaicis illis ingenii & morum culturæ fastigio constituti haud fuere) sentiendi moris comparatione illu-

Pariterque in omni divinarum rerum scientia proponenda, (quod idem in sacris plurimis ritibus (f) ad antiquos mores instituendis fecit), vulgaribus ætatis suæ sensibus, quos vix exstirpandos esse perspiceret, sese accommodavit (g). Sed hæc hactenus dicta erunt, ut omnem emendatiorem suam & ornatior-
 rem Dei notionem animis civium quasi obtrudere (h) forsan nec voluisse nec debuisse Moses existimetur.

strandis, diligenter versati sunt, lectoribus igitur nostris imprimis consulendi, HEZEL *Ueber das Eigne der Bibelsprache als Sprache der alten Welt* (in *Schriftforscher* Vol. I. sect. VII), RUPERTI *Einige Bemerkungen über die Verehrung der Gottheit in den ältesten Zeiten* (in HENKES *Magazin* 5. B. 1. St.), IDEM *Ueber die Erforschung u. d. Zeichen d. göttlichen Gunst u. Hülfe nach d. Vorstellungsart d. alten Welt, & Ueber d. Gegenwart, Wohnungen u. Verehrungsplätze Gottes, nach d. Denkart d. höchsten Alterthums* (ibid. 6. B. 1. St.). Conferri etiam meretur HERMANN *Allgem. Abhandlung über die Götter Homers* in Ej. *Handbuch d. Mythologie aus Homer u. Hesiod.*

(f) Vid. SPENCER l. c. lib. III.

(g) Cfr. v. c. MICHAELIS l. c. §. 33.

(h) Optime hinc STÄUDLIN, cujus sententia his verbis in *Nov. Litt. Gotting.* l. c. exponitur: *Man muß den Geist und den Buchstaben des Mosaischen Gesetzes unterscheiden. Moses hatte erhabnere Zwecke, als der Buchstabe seines Gesetzes mit sich bringt, und als das rohe Volk lange Zeit hindurch fassen konnte, und man kann in mehr als einer Rücksicht sagen, daß nicht die ganze Religion Moses in seinem Gesetze enthalten sey.*
